

SZEMLE

KAPÁS ISTVÁN, VERES SÁNDOR

MTA Pszichológiai Intézete, Budapest

TÖRVÉNY ELŐTT, TÖRVÉNY UTÁN... (A személyiség fairbairni tárgykapcsolat-elmélete)

A pszichoanalitikus eszmerendszer alapját képező freudi gondolatok egyik, talán legtermékenyebb és legsajátosabb továbbfejlesztése öltött testet a brit pszichoanalitikus iskola gondokodójának, William R. D. Fairbairnnek munkásságában. Ismereteink szerint a pszichoanalízisből leágazó terápiás rendszerek, az analitikus gondolkört fundamentumként tekintő személyiségelméletek számukat tekintve a százas nagyságrendben mérhetők. Az alább vázolt gondolatmenetben szeretnénk meggyőzni az olvasót arról, hogy a jelentős választékot tekintve is a fairbairni teória intencióit és erkölcsi alapállását figyelembe véve jogosult arra az érdeklődésre, melyet a hazai szakmai körök tanúsítanak a pszichoanalízis iránt.

Fairbairn és követői olyan elméleti konstrukciót alkottak, amely, mondhatnánk, minőségében tér el a megelőző pszichológiáktól. A rendszer eredetiségének kulcspozícióban lévő eleme, ahogyan a morál problematikája felvetődik és viszonyul a rendszer más elemeihez. A megoldás lényege, hogy a személyiség patológiáját *morális deficitként* értelmezi az elmélet. A neurózisok és a kóros elmeállapotok létrejöttében olyan mechanizmusok játszanak döntő szerepet, amik az interperszonális kapcsolatrendszerek résztvevőinek morális insufficienciája nyomán lépnek működésbe. Ennek megfelelően a terápia lehetőségei is úgy ítélandók meg, abban az összefüggésben értelmezhetők, hogy van-e lehetőség a terapeuta—

beteg kapcsolatában megteremteni azt az atmoszférát, ami visszaadhatja a betegnek elvesztett hitét. Arról a hitről van szó, ami az emberrel eredendően veleszületett és mint potencialitás jelenik meg. Az ember képes mentális épségét megőrizni, ha jó minőségű tárgykapcsolatok közegében fejlődhet személyisége. Ha ez nem adatik meg és bekövetkezik a torzulás, akkor a terapeutának kell vállalnia, hogy túlélje a beteg sajnálatos tapasztalatai nyomán működő projekciókat, és autentikus magatartásával megadja az esélyt a helyes pszichés működésmód rekonstrukciójára. A Fairbairn által ideálisnak tekintett erkölcsi minőség már az objektkapcsolatok leírásában definiálódik. Az objektkapcsolatok prototípusaként kezelt anya—gyermek kapcsolatban az anya részben a feltétel nélküli elfogadás emocionális attitűdjével fordul a gyermeke felé, részben saját jogon való léttel bíró egzisztenciát tulajdonít a gyermeknek. Az előbbi mozzanat mint az anyai investáció jelenik meg, az utóbbi pedig követelményként, hiszen a saját jogon való lét a morális értelemben vett döntésképességet is feltételezi. Így alakul ki az anya—gyermek kapcsolat szimmetriája és kölcsönös kétoldalúsága, melyről később részletesebben is szólnunk. Természetesen nem kerülhetők meg a feltételek, melyek a gyermek (és főleg az újszülött) korlátozott lehetőségeiből adódnak, de Fairbairn elmélete figyelembe veszi ezt és számol a fokozatosan tökéletesedő akkomodációs képességgel. Mielőtt röviden összefoglalnánk a tárgykapcsolatok (Object Relations) Fairbairn-féle elméletének megkülönböztető jegyeit, majd rátérnénk kissé részletesebb ismertetésére, talán nem haszontalan néhány szót szólni a tárgykapcsolatok elméletének középponti kategóriájáról, az elemzés alapjául szolgáló *objektről* mint fogalomról. Nem célunk etimológiai vagy terminológiai elemzésbe bocsátkozni, azonban a fairbairni elmélet jobb érthetősége érdekében emlékeztetnünk kell arra a körülményre, hogy történeti és teoretikus okok következtében bizonyos kategóriák eredeti néven, de alapvetően megváltozott tartalommal szerepelnek a pszichoanalízisben tapasztalható tudományos fejlődés nyomán. A Freud által meghonosított terminológia továbbélését látjuk Fairbairnnél is, és egyetérthetünk azzal az állásponttal, hogy az elődök iránti tisztelet, valamint a fogalmi divergencia korlátozására irányuló szándék megőrizte az eredeti fogalmakat (RYCROFT, 1979).

A tradicionális értelemben vett objekt, ami igen közelfekvő értelmű az objektum fogalomhoz, rendszerint élettelen és inerciával jellemezhető tulajdonságegyüttest konnotál, hiszen az egyszerű fordításban megadható *tárgy* koncepciója sem gazdagabb (RYCROFT, 1979). Azonban a tárgykapcsolat tárgya (object) már egy fogalmi differenciáció eredménye, amely differenciáció kiindulópontja az a tárgy, ami lehet bármi vagy bárki, ami

vagy aki alkalmas arra, hogy fizikailag észlelhető legyen, mentálisan megragadható legyen. Ez a tárgy emóciók keltésére képes, valamint válaszreakciók provokálására alkalmas. Olyan cél (tárgy), ami felé erőfeszítés árán eljuthatunk, melynek irányába bármilyen jellegű akció, cselekvéssorozat kivitelezhető.

A differenciáció nyomán a pszichológiában az objekt a legáltalánosabb értelmű használatától jutott el a jelenlegi pszichoanalitikus objekt fogalomig. Az általános pszichológiai fogalomként az objekt mindaz, ami tőlünk függetlenül reálisan létezik, észlelhető, vagy elgondolható, elképzelhető. Vagy pedig: bármilyen cél jellegű dolog, melyre cselekvés, gondolkodás irányulhat. Ez az alapja a pszichoanalitikus objekt fogalomnak, de a klasszikus pszichoanalízis terminológiájában az objekt inkább a személy szinonimájává vált, noha reprezentálhat emberi testrészt is. Sőt jelenthet emberi testrész-szimbólumot is. A pszichoanalízisben talán a legklasszikusabb derivátum az objekt-katexis, melyben a normál szexuális célnak megfelelően irányul a „tárgy” felé a szeretet. Később az objekt fogalom kiterjedt az elgondolható kategóriákra is, így alakult ki az összetett tulajdonságokkal bíró valóságos személynek egy absztrakt fogalma, amibe csak a jó, illetve csak a rossz tulajdonságait fókuszálja a pszichoanalitikus gondolkodó szerint a gyermek, ezek a jó és rossz objektok (good objekt, bad objekt). Tehát látható, hogy amennyire szerencsétlen a tárgy mint olyan az elemzés szintjén egy eszmeáramlatra alkalmazva, annyira gazdag dologi, eszmei, gondolati, emocionális értelmet nyert az objekt a differenciáció során. Potencionális objekt a fejlődő gyermek és a felnőtt egyed számára a tárgyi világ minden eleme csakúgy, mint az elgondolható dolgok teljes köre, legyen az bármilyen absztrakt intellektuális, eszmei jellegű. A pszichikus fejlődés szempontjából a kiemelkedően fontos objektokat a gyermek humán környezete képezi, kitüntetett szerepük van az elsődleges gondozóknak, ezen belül pedig az anyának. A fogalom klasszikus értelmében (a drive-redukciós ösztön teóriában) azáltal válik valami objektté, hogy az impulzus végső célját képezi, vagy összefüggésben van azzal. Az impulzus komponensei és követelései bizonyos módon extrapolálódva és realizálódva alkotják meg objektjeiket (GREENBERG és MITCHELL, 1983). Azonban már maga Freud is különbséget tesz „ösztön”, „objekt” és „cél” fogalmak között. Adott libidófejlődési fázisban, például az orális szakaszban a kívánt kielégülés eléréséhez olyan objektok jöhetnek szóba, amelyek specifikus vonásokat mutatnak (képesek biztosítani a kielégülést mint célt), de némely tulajdonságaikban egymással helyettesíthetők is (LAPLANCHE és PONTALIS, 1980). Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy a cél kívülfekvő az objektkapcsolathoz képest.

Feltehetően az objektoknak ez a behelyettesíthető mivolta az, ami Fairbairn számára használhatóvá tette a fogalmat. Ugyanis ebben az összefüggésben az objekt eszközként szolgál valaminek az eléréséhez. Amíg azonban az ösztönteóriában a cél a drive redukciója, Fairbairnnél a cél maga a jó objektkapcsolat. A minőségét tekintve *jó* objektkapcsolat az integritásában lehető legkevésbé károsodott, nem hasadt ego (self) létrejöttének feltétele. Az egészséges ego pedig ugyancsak feltétel ahhoz, hogy az egyén érett személyiségként tudjon részt venni az interperszonális viszonyrendszerben, és így nem konzerválja az infantil dependencia neurotikus munkamódját. Ez az a pont, ahol az ösztönről a morálra tevődik az elméleti hangsúly. Rendkívül precízen és szigorú határok közé szoríthatóan meg lehet adni a morálisan helyes cselekvések spektrumát, ami a rendszeren belül tehát szinonim a jó objektkapcsolat keretein belül zajló eseményekkel. Azonban mind a jó kapcsolat minősége, mind az infantil dependenciától mentes pszichikus self olyan abszolút kategóriák, melyek a valóság által csak aszimptotikusan közelíthetők. Fairbairn művei direkt utalásokat tartalmaznak, melyek elősegítik egy olyan olvasat, vagy értelmezés megteremtését, ahol az említett abszolút kategóriák magának az Abszolútumnak nevezhető isteni erőnek a derivátumai (FAIRBAIRN, 1952).

Az objekt fairbairni koncepciója csak úgy érthető meg maradéktalanul, ha az értelmezésben követjük a szerzőt az elmélet által felkínált transzcendens lehetőségek irányában is. Ekkor világossá válik, hogy az ún. „revideált pszichopatológia” rendszere az értelmezés egy közvetlenebb síkján nem más, mint személyiségelmélet, ám az elmélet „dupla feneke” a keresztény eszmerendszerrel összhangban levő orális tanítást is rejt. Eszerint az alábbiakban részletesen is kifejtésre kerülő elidegenülés (ego-splitting), mely patológiás állapot, csupán tünete az Istentől való elidegenülésnek. Fairbairn szerint a patológia lényegét képező hasadás (a schizoid személyiségstruktúra) nem korrigálható a Freud-féle klasszikus pszichoanalízis keretein belül, hiszen az ösztönteóriára épülő terápiából kirekesztődnek az elmebetegek (schizofrének). Fairbairn szerint a társadalmi intézményrendszer sem képes hatékony segítséget nyújtani a lehasadt egórészek reintegrálásához, hiszen a tudattalanba szorult *bad object* aspektusok mintegy szociológiai tényezővé hatalmasodva a társadalom érintkezési, kapcsolati rendszerét károsan befolyásolják, önmagukat újratermelik. Így a mindenkor uralkodó gyermeknevelési elvekkel és szokásokkal izomorfiaiban olyan társadalmi összefüggések reprodukálódnak, amik a reintegrálás ellenében hatnak (GUNTRIP, 1961). A reintegráció Fairbairn-féle terápiája egyenlő annak a „keskeny útnak” a megtalálásával, ami az em-

lített Abszolútumhoz vezet. A terapeuta, aki segít kitapintani ezt az ösvényt, olyan *jó objekt*, mely annak a létrának a szerepével analóg, amit eldobhatunk a célhoz való feljutás után.

Az anya—gyermek kapcsolat jellegével összefüggő elméleti kérdés az, aminek megvilágítása talán leginkább segít abban, hogy a tárgykapcsolat-elmélet Fairbairn-féle rendszerét elhelyezzük a kortárs elméletek között. Mint említettük, Fairbairn szakít azzal a tradicionálisnak számító fel fogással, aminek az a lényege, hogy az anya—gyermek kapcsolatot aszimmetrikus diádként kezeli, e viszonyban az anya kitüntetett szerepét úgy értelmezi, mint a teljes felelősség hordozóját a gyermek későbbi személyiségalakulása tekintetében. E jellegzetesen huszadik századi tradíció Freuddal vette kezdetét és felbecsülhetetlen hatásúvá vált mindazokon a területeken, melyek bármily módon kapcsolatosak a pedagógiával és a nevelői magatartással. Az anya—gyermek diád aszimmetriája a következőképpen írható le, természetesen némi szimplifikálást alkalmazva: az anya feladata, hogy az adott ösztönkonstrukcióval jellemezhető gyermek pszichés, szomatikus fejlődéséhez lehetőség szerint a legjobb és leginkább szupportív légkört, környezetet teremtsen. A gyermek szerepe a közegben a passzív receptivitás, mivel pszichés és biológiai funkciói éretlenek, nem képes adekvát ún. felnőtt kommunikációra a környezettel. A gyermekhez való alkalmazkodás követelménye további hangsúlyt kap abban a tényben, hogy a gyermek ösztönapparátusa adott gyermekre meghatározóan jellemző és egyedenként eltérő, tehát a gondozói környezetnek tekintettel kell lennie az adott konstelláció jegyeire, melyek nagyjából változtathatatlanok. Ha a nevelői környezet megfelel az ilyen értelmű követelményeknek, úgy a fejlődés nem fordul patológiás irányba. „A szexuális fejlődés pregenitális fázisai normál körülmények között zökkenőmentesen vezetnek el az érett szexualitáshoz, nem hagyva maguk mögött mélyebb nyomot, mint amelyek pusztán jelzik e fázisok lezajlásának tényét. A különbség a nem kóros és a patológiás fejlődés oki tényezőit tekintve visszavezethető a szexuális ösztönkonstrukció egyéni összetevőinek viszonylagos erősségére.” (FREUD, 1905). Hogy a Fairbairnnél bekövetkező szemléletváltást majd alaposabban hangsúlyozhassuk, érdemes a magyar Bálint Mihály viszonyára rávilágítani az említett hagyományokhoz. Bálint nézetei egyeznek Freudéval, hogy ugyanis a normál fejlődés esetén a pregenitális szexualitás játékos és múltó erotizmusra utaló megnyilvánulásait leszámítva nem hagy a későbbi fejlődésben nyomot a pregenitális fejlődés. De egyetért Ferencczel is abban, hogy inkább a szerető gondoskodás és a gyengédség iránti igény kifejeződésén keresztül mutatkozik meg a pregenitális szexualitás. Azonban Bálintnál felfedezhető a törekvés, hogy bizonyos értelemben

szakítani próbáljon Freuddal, amennyiben artefaktumként értelmezi, a nevelési folyamat melléktermékeként fogja fel a pszichoanalitikus terminológiában orális, anális és fallikus jelzőkkel illetett fenoméneket. Ezek szerint inkább a gyermek egyéni történetéből deriválható jelenségek, és kapcsolatosak a gyermek számára jó környezet, a szerető megértés hiányával, csakúgy, ahogyan a gyűlölet és az agresszió is (BÁLINT, 1935).

Bálint elutasítja az elsődleges nárcizmus fogalmát is, és helyette azt a gyermeki vágyat hangsúlyozza, ami az elsődleges objektokkal történő azonosulásra irányul, valamint a „szeretve és kielégítve lenni” állapot elérését célozza. Mindezt anélkül, hogy a gyermeknek viszonzásul bármit is invesztálnia kellene az anya—gyermek kapcsolatba (BÁLINT, 1937). A nárcizmus azonban — mint a klinikai adatok alapján ezt Bálint megerősítve látja — ismét kialakul, ha a környezet szupportív jellege nem kielégítően jut érvényre. Így jön létre a másodlagos nárcizmus, ami egyfajta védekezés az elutasító objektokkal szemben. Ily módon Bálintnál a preödipális szakasz az addigiaktól eltérő módon kap jelentőséget, s önálló terminológia is születik a környezeti deficiencia jellemzésére (*basic fault*). Amíg az ödipális helyzet mint háromszög szituáció a felnőtt kommunikáció jegyeit mutatja, a *basic fault* szituációban a partnerek jóval primitívebb szinten kommunikálnak. Itt két személy (anya és gyermek) vesz részt szereplőként, és a felnőtt nyelv gyakran alkalmatlan az események leírására, hiszen nem hordoz konszenzuson alapuló jelentéseket arra vonatkozóan, ami ezen a szinten történik a két ember között. Érdekes módon, ahogyan a *fault* szó kettős jelentésű (fogyatékoság; geológiai vetődés, rétegződés), úgy a Bálint által bevezetett terminológia is (*basic fault*) magába foglalja a környezeti deficiencián túl „az egyén egész pszichológiai struktúráját” is (BÁLINT, 1968). A „pszichobiológiai” jelző használata összhangban van Bálintnak azzal az állításával, miszerint a gyermek libidója relatíve azonos mértékben objektkereső és örömkereső tendenciával is rendelkezik (BÁLINT, 1956).

A valódi fairbairni novum a jelzett hagyományokhoz képest a következő: 1.) az anya és gyermeke kölcsönös felelősséggel, azonos jogokkal és mindkét félre közel azonos jelleggel érvényes kötelezettségekkel vesznek részt a diádban. Ez a mozzanat jelentősen áthangolja az anya morális felelősségének kérdését és megszabadítja a diádot attól az emocionális ballaszttól, ami feleslegesen terheli e viszonyt. A patológia Fairbairnnél kettős forrásból eredhet. Létrejöhet úgy, hogy az anya nem tud, vagy nem akar megfelelően jó objekt lenni a gyermek számára, és zavart szenvedhet a diád kommunikációja miatt is, hogy a gyermek nem képes vagy nem

akar megfelelő kooperativitással részt venni e viszonyban. E két forma akár külön-külön, akár egy időben és különböző mértékben jellemezhetik a primer objektkapcsolatot, de fontos annak hangsúlyozása, hogy 2.) Fairbairn fejlődésértelmezésében nincs zökkenőmentes fejlődés. A kommunikációt zavaró tényezők meghatározott konstellációja jellemző minden anya—gyermek kapcsolatra, ennél fogva kivétel nélkül minden emberi egyed valamilyen neurotikus (esetleg pszichotikus) fejlődésmenettel jut el személyisége kialakulásáig. Félreismerhetetlenül megmutatkozik ezen elméleti alapvetésekben a keresztény emberfelfogáshoz való visszatérés szándéka és a krisztianizált morálkoncepció alkalmazásának intenciója. Az alábbiakban majd részletesebben is ismertetendő módon 3.) Fairbairn határozottan és véglegesen elutasítja az emberi ösztönkonstrukció fogalmát, és minden emberi egyedet potenciálisan egyenlőnek tételez fel abban az értelemben, hogy pszichológiai és biológiai adottságainak felhasználásával azonos jogokkal és felelősséggel vehet részt objektkapcsolatokban. A születés pillanatától veleszületett hajtóerő (life-drive) ösztönzi a gyermeket az objektkapcsolatokban való részvételre, pontosabban a jó objekt megtalálására: 4.) a „libidó végső célja az objekt” (FAIRBAIRN, 1951). Amíg Freudnál az objekt szerepe biztosítani az ösztön kielégülését, a kellemes érzéssel járó drive-redukciót mint az örömelevnek megfelelő elsődleges célt, addig Fairbarinnél az öröm (pleasure) jellegzetesen alárendelt funkciójú, szerepe az, hogy jelzi a jó objekt jelenlétét, akivel jó objektkapcsolat létesíthető. Kedvezőtlen körülmények között az örömkérés öncéllá válhat, ugyanis ha nincs a humán környezetben jó objekt, akkor kompenzatorikus regresszív mechanizmusok folytán a primer life-drive örömkérésévé válik. Ahogyan Fairbairn a hangsúlyt áthelyezte az organizmusról a személyre és a pszichofiziológiai folyamatokról a személyes kapcsolatokra, ugyanúgy megtörénik a szempontváltás az ödipális és a preödipális szakasz jelentőségét illetően. Fairbarin elméletében a későbbi patológia etiológiájában a preödipális fázis eseményei meghatározóak, ezen belül is 5.) az orális mechanizmusok, az oralitás szerepe kitüntetett.

Az 1—5. pontok alatt felsorolt posztulátumok képezik a vázat, amelyre részleteiben kidolgozottan ráépíthető Fairbairn konstrukciója. A preödipális szakasz fontosságát hangsúlyozva ki kell emelnünk a tényt, hogy e rendszerben a gyermek megszületésének pillanatától hatnak azok a pozitív vagy negatív élmények, melyek formáló hatása lenyomatként örözik a személyiségben. Tehát célszerű, ha az elmélet rekapitulációjában mi is megpróbáljuk követni az ontogenezis azon eseményeit, melyek formáló erővel hatnak a pszichés struktúrákra.

Minden újszülött potenciálisan egyenrangú abban az értelemben, hogy őseredeti (pristine) személyisége egységes és dinamikus egót tartalmaz. Az egót jellemző dinamizmus nem más, mint egy veleszületett hajtóerő (life-drive), ami arra készíti a gyermeket, hogy környezetének objektjeivel kapcsolatba lépjen. Amennyiben a természetes (primer) objekt és a gyermek között nem jön létre jó objektkapcsolat, úgy az ego védekező mechanizmust kezd működtetni. Ennek lényege: a nem kielégítő interperszonális viszonyt csak úgy tudja kontrollálni, ha a primer objektet internalizálja. A bevetített objekt a védekező mechanizmus működése nyomán egy *rossz* objekt aspektusra és egy *jó* objekt aspektusra hasad (FAIRBAIRN, 1954). Az objekt rossz aspektusa összekapcsolódik az egységes egónak azzal a részével, amely ezt az aspektust katexis alá vonja. Ez az ego splitting, melyben tehát az eredeti ego egy részlete a bad objekt-tel együtt elfojtás alá kerül, és a tudattalanba szorul. Az eredeti egységes psziché a korai egyedfejlődés élményeitől függően egyedenként változó mértékben veszíti el egységes természetét. A splitting jelenségével a rendszerben azonos értelmű az elidegenülés fogalma, ugyanis a lehasadt egórészletek az általuk működtetett energiakvantummal mintegy idegenné válnak a maradék egységes ego számára, másképpen szólva szembekerülnek a centrális egóval. Ezen a ponton egy lényeges összevetési lehetőség adódik a freudi struktúrával: Freudnál az ego mint kontroll-apparátus vágyak és követelmények szinkronizációját valósítja meg az Id és a Szuperego között; Fairbairnnél a libidónak nevezett life-drive nincs elválasztva az egótól, hanem ún. dinamikus struktúra formájában valósul meg működése (GUNTRIP, 1961). Ily módon a tudattalanba szorult egórészlet az általa képviselt energiával fog részt venni abban, amit Fairbairn alapvető endopszichikus szituációnak nevez (FAIRBAIRN, 1944). A korai fejlődés zavara alapozza meg a legmélyebben fekvő és talán a humán lét legtragikusabb mentális diszfunkcióját, a schizoid személyiségeltérést. A patológia lényege, hogy a gyermek jelentős deprivációkat és frusztrációs élményeket él át az objektkapcsolatok szükségletének kielégítésével kapcsolatban. Fairbairn rendszerében az anya—gyermek kapcsolat egy kétszintű kommunikációs egységként értelmezhető. A gyermek alapvető biológiai, fiziológiai igényeinek kielégítése (táplálás, folyadékfelvétel, testi higiénia és komfortérzés megteremtése) az első lépcső. E szomatikus jellegű igények kielégítő módon történő ellátása a szükséges, de nem elegendő feltétele annak, hogy az anya és gyermeke között létrejöjjön egy olyan kapcsolat, mely már elszakad a biológiumtól. E kapcsolati szintnek kell betöltenie azt a szerepet, hogy lehetőség szerint megőrizze a differenciálatlan, ám mégis egységes őseredeti egót, valamint annak fokozatos differenciálódását (az anyával való elsődleges identifikációval való kitagolódását)

biztosítva. A skizoid személyiségzavarban a biológiai funkciók kielégülése szenved deprivációt, ezért nem jöhet létre a kapcsolat magasabb szintje; vagy viszonylagos fiziológiai kielégítettség mellett az anyai magatartásban felfedezhető elutasító attitűdök fókuszálódnak egységes zavaró momentummá. Az újszülött számára a száj (oralitás) az a biológiailag működőképes csatorna, melyen keresztül a számára életfontos kommunikáció létrejöhet a környezettel. A mellről való szoptatás szituációja magában foglalja az említett kétszintű kommunikációs módnak a lehetőségét, amely azonban csak akkor jöhet létre maradéktalanul kielégítően, ha anya és gyermeke kölcsönös kooperativitással vesznek részt e szituációban. A szűken vett „táplálékkal történő ellátás” mozzanatán túl e szituáció lehetőséget ad a bőrkontaktusra, az elfogadást kifejező attitűdök kinyilvánítására. A gyermek kooperativitása abban nyilvánul meg, hogy oly módon ad kifejezést a szopás szituációjában egyéni szeretetének, mely mód reális összhangban van az anya elvárásaival. Természetesen elkerülhetetlen, hogy ne alakuljanak ki kisebb zavaró tényezők (a gyermek szopás közben fájdalmat okozhat, nem hajlandó kellő intenzitással szopni, ezért a mirigyekben felszaporodó tej feszíti az emlő állományát... stb.). E zavaró momentumok kiküszöbölhetők abban az esetben, ha mindkét fél hajlandó és képes korrigálni azokat a magatartási elemeket, melyekről a másik viszszafelelőzése nyomán úgy ítéli meg, hogy eltérítik a kapcsolatot az elégedetlenség és kölcsönös meg nem értettség irányába.

Ha a korrekció nem történik meg (vagy eleve nem volt összhang), és túl sok az elszenvedett depriváció a gyermek részéről, akkor ennek az lesz a hatása, hogy a gyermek libidinális szükséglete egy agresszív jelleget kap. Intenzív szorongás támad amiatt, hogy a gyermek azt hiszi, hogy a mell kiürül és elpusztul a szopás által, ennek következtében az anya maga is elpusztul. „A schizoid személyiség visszatartja szeretetét, mert úgy érzi, hogy a szeretet-objektre nézve veszélyes, ha szeretetét ráirányítja” (FAIRBAIRN, 1940). A szeretet eme retenciójával azonban a libidinális vágyak, az objekt-kereső libidó hajtóereje nem szűnik meg, a szeretet helyettesítéseként időnként gyűlölet támad és viszont: a gyermek is gyűlölet tárgyává válik. Közben azonban arra vágyik, hogy szerethessen és őt is szeressék.

Kialakul a schizoid személyiség tragikus dilemmája: intenzív szükséglet a jó objekt irányában, ezzel egyidőben azonos mértékű intenzív félelem az objektkapcsolatoktól. A következmény az lesz, hogy a szeretetiséget elrejt a külvilág elől, felveszi az elkülönülés, elzárkózás, az emocionális apátia maszkját. Fél akarni, keresni, elvenni és elfogadni, de

adni is objektokkal való viszonyában. Ha adnia kellene (szeretetet), akkor fél, hogy kiürül ő maga, és amit ad, bántani fogja azt, akinek adta. Ha kap (szeretetet, táplálékot, emociót), akkor fél, hogy kiürül és elpusztul a szeretet-objekt. Így az objektkapcsolatokban a kockázat semmilyen formáját nem fogja vállalni a külvilág objektjeivel való libidinális viszonylatban. Libidinális vágyai, szükségletei csak a belső pszichikus realitás felé tudnak áramolni. Katexis alá vonja azokat a belső objekteteket, melyeket az alapvető endopszichikus szituáció szereplőiként említettünk fentebb. A schizoid pozíció a korai orális szakasz (Fairbairn az orális fázist egy korai és késői részre osztja) során elszenvedett deprivációk nyomán alakul ki. Alapvető oka, hogy az anyának a gyermek felé nem sikerül azt kommunikálnia, hogy szereti őt saját magáért (a feltétlen elfogadás attitűdje) és mint személyt szereti őt saját jogán (ez a mozzanat tartalmazza beépítve a gyermekkel szemben támasztott követelményeket, hiszen a saját jogon való lét elismerése az adott szinten döntésképeség feltételezését is jelenti). A gyermek a maga primitív és fejletlen módján kell, hogy kooperativitásának kifejezést adjon vagy reagáljon az anyai elvárások kifejezéseire. Nyilván a szomatikus és pszichés differenciáció előrehaladásával a gyermeki reagálóképesség egyre árnyaltabbá és kifinomultabbá válik. Az anya részéről a hanghordozás (tónus); az érintés gyakorisága, minősége, fajtája; a mellről való táplálás emocionális és fizikális aspektusainak adekvát volta: mind hamisítatlan kifejezései az anya gyermekéhez fűződő személyes viszonyának. Figyelembe véve a reakció differenciáltságát és a hibalehetőségek széles skáláját, csak az az anya tud megfelelni maradéktalanul a követelményeknek, aki maga nem frusztrált orálisan, vagy személyiségét nem befolyásolják túlzottan neurotikus, infantil dependenciára jellemző munkamódok.

Összegzésként a schizoid személyiségstruktúra jellemzőit abban adhatjuk meg, hogy *strukturálisan* már korán hasadás megy végbe az egóban, *etiológiailag*: intenzív orál-szadisztikus libidinális szükséglet az anya-szeretet deprivációja mellett. *Dinamikailag és emocionális* értelemben pedig a kockázatvállalás megtagadása jellemző a külvilág objektkapcsolataiban, ennél fogva a libidó introverziója megy végbe a belső világ felé. Szorong az alapvetően mohó, bekebelező, destruktív módon átélt alapszükségletekkel kapcsolatban. Az arra irányuló vágyódás, hogy inkorporálja, birtokolja a szeretet-objektet, transzformálódik a szeretettől való félelembe, a gyermek visszavonja libidóját a külvilág tárgytól, a külső realitás kezelésében érvényre jut az automatikus, érzelemmentes viszonyulásmód.

Fairbairn elméletében nemcsak a korai fejlődési fázisban, hanem a rákövetkező időszakban is a szeretet-objekttel való kapcsolat problematikája áll középpontban. Ebből kiindulva fogalmazza meg motivációs elméletét és a fejlődési fázisokra vonatkozó teóriáját (GUNTRIP, 1961, 287—294). Fairbairn elfogadja a freudi örömelv érvényességét, azonban a realitás elvének alárendeli, egyben a realitáselvét az objektkapcsolatok elvével helyettesíti. Összhangban a már említett alapposztulátummal, miszerint a libidó végső célja az objekt, az örömkereső magatartás nem fogadható el a magatartás valódi céljaként. Az örömkereső magatartás inkább a valódi cél (az objekt) keresésének kudarcát enyhíteni hivatott viselkedésgyűttes. Fairbairn úgy tekinti a freudi örömelvet, mint éretlen, gyermeki realitás elvet, ami vagy regresszív jellegű, vagy amely akkor működik, amikor a gyermek realitás-érzékelése még hiányos. A gyermek számára az első realitás a mell, amely valamilyen módon reagál az ő szükségleteire. Amit a gyermek keres, az a mell, az öröm pedig a mell élvezete. Mondhatnánk úgy is, hogy egyszerűen adaptív funkciója van az örömnek, hiszen mintegy jelzésként szolgál a gyermeknek arra nézve, hogy hol van a sikeres, kielégítő objektkapcsolat. Más szavakkal: az öröm (kielégültség) kíséri és megerősíti a realitáselv sikeres alkalmazását.

A gyermeki kooperativitás, mint korábban is jeleztük, Fairbairn elméletében a jó anyai magatartással és a kielégítő gondozói viszonyulással teljesen egyenrangú tényező. „Ha a libidó elsődlegesen objektkereső, ebből következően a viselkedésnek a külső realításra kell irányulnia, és a realitáselv irányítja a kezdetektől” (FAIRBAIRN, 1946). Bár igaz, hogy a gyermeki realitásérzék alacsonyabb fokú a felnőttével összehasonlítva, de ugyanolyan mértékben a realitás által befolyásolt magatartás. Ez még akkor is igaz, ha túlzottan hajlamos a frusztrációra és hajlamos arra, hogy a feszültségredukció mellékösvényeire csússzon a magatartása. Az adaptáció természetes módon túl nehéz a gyermek számára, az időnként működésbe lépő örömelv kompenzatorikus kielégülést nyújt, ez elviselhetőbbé teszi az erőfeszítéseket. Az éréssel párhuzamosan új biológiai funkciók lépnek be, a korábbiak működése tökéletesedik, így egyre nagyobb az esély arra, hogy a gyermek adekvátabban reagál. Fairbairn megtartja az erogén zóna fogalmát, és azt a primer objektkereső drive szolgáltatába állítja. Az erogén zóna olyan csatorna, melyen a libidó áramolhat az objekt felé. Mivel a biológiai érés egyre több funkciót tesz erre alkalmassá, idővel a test bármely része felhasználható objektkapcsolatok keresésére és létesítésére. Ahogyan az erogén zónák erogenizálhatók, ugyanígy deerotizálhatók is, ha az egyén megtagadja a használatukat. A fejlődés lényegét nem a biológiai alapul szolgáló erogén zónák változása képezi, hanem a libidinális

attitűd változása: a mód, ahogyan az objektkereső készítés a külvilág tárgyai felé irányul. Fairbairn megkülönböztet infantilis, átmeneti (transzitionális) és érett attitűdöt az egónak az objektjeivel való viszonyában. A biológiai fejlődés a szerveket és a funkciókat a fejlődő személyiség rendelkezésére bocsátja a lét tulajdonképpeni lényegét képező célra, vagyis hogy objektkapcsolatokat keressen a humán környezetben. Az ezzel párhuzamosan zajló libidinális fejlődés pedig az a folyamat, amiben a gyermeki psziché a növekedés szintjein át megfelelően éretté válik, kialakul az érett személyiség. Alkalmassá válik arra, hogy nem neurotikus, hanem a kölcsönösségen és spontaneitáson alapuló kapcsolatokat létesítsen.

Az elmélet meghagyja a lehetőségét annak, hogy az érettség viszonylagos dolog, tehát a személyiség is mindig hordoz magában neurotikus vonásokat. Az első fejlődési fázis a gyermeki függőség (infantil dependence) szakasza. A gyermek az anyával való kapcsolatában az elsődleges identifikáció állapotában van, ez a méhben elfoglalt helyzetére jellemző emocionális állapot. Uralkodó túlsúlyban van az orális bekebelező (a megszerzést célzó) attitűd. Ez olyan objektkapcsolati szint, amiben, mint láttuk, a száj a fő libidinális szerv, a természetes libidinális objekt pedig az anyamell. A fejlődés végső, ideális esetben elért stádiuma az érett dependencia (mature dependence). Az elsődleges identifikáció állapotából kiemelkedve differenciálódik mind az ego, mind az objekt, így az egyén képessé válik immár egészen arra, hogy az elkülönülő objektet saját jogán értékelje és ítélje meg. A fejlődés folyamata tehát azokat a lépéseket öleli fel, melyeken megtörténik: a) az elsődleges identifikáción alapuló eredeti objektkapcsolat feladása; b) fokozatos adaptálódás egy olyan objektkapcsolathoz, mely az objekt differenciálódott egyediségén alapul; c) megváltozik a libidinális cél. Az eredeti orális, szopó, „megszerezni” attitűd átadja helyét az inkább „adást” célzó magatartásnak, ami megfelel a közben biológiailag kialakult felnőtt, genitális szexualitásnak is. Az éretlen és érett dependencia közötti teljes kontinuumot átmeneti szintnek nevezi Fairbairn. Az átmeneti szakasz fő problémája: erőfeszítés, hogy elhagyja az eredeti, totális dependencia kiszolgáltatottságon alapuló, de kényelmes állapotát, és eljusson odáig, hogy képes legyen önbizalomra, átélje énjének valódiságát, a kapcsolatokban a kölcsönösséget és egyenrangúságot.

A fentiek figyelembevételével érthető meg a fairbairni nozológia is. A pszichózis a gyermeki függőségben törént fixációval, vagy a gyermeki függőség állapotára való regresszióval egyenlő. A pszichoneurózisok az átmeneti szakasz kórképei, és védekező mechanizmusként foghatók fel. E defenzív technikák feladata, hogy kontroll alatt tartják a korai orális fá-

zisban inkorporált rossz objekt aspektusokat, valamint elhárítják annak veszélyét, hogy visszaesés következzen be az orális szintre.

Fairbairn neurózisértelmezése teljesebb megvilágításba kerül, ha kis- sé részletesebben is megismerjük a korábban már jelzett endopszichikus szituáció létrejöttének mechanizmusát, és a keletkezett belső dinamizmusokat (GUNTRIP, 1961, 321—335.). Bár az egót a jó objektkapcsolatok iránti libidinális szükséglet irányítja, minden esetben tapasztalható, hogy vannak több-kevesebb mértékben rossz objektkapcsolatok is. A rossz objektkapcsolatok ego-splittinghez vezetnek, létrejön a bad objekt tudattalanba történő elfojtása, a hozzá kötődő impulzusokkal, memóriatartalmakkal stb. együtt (FAIRBAIRN, 1943). A folyamat lényege, hogy mivel az elsődleges gondozói magatartás következetlenségeket, nem kielégítő, frusztráló elemeket, elutasító mozzanatok is tartalmaz, a gyermek viszonyulása is ambivalenssé válik. Nem tud szeretni az anyai elutasítás viszonozásául és nem tud gyűlölni az anyai szeretet fejében. Csak úgy képes megőrizni kapcsolatát a külső realitással, ha az inkorporált objekt elutasító aspektusát mint traumatizáló faktort lehasítja, bevetíti, represszió alá vonja a hozzátartozó egó-résszel együtt. Amilyen mértékben elviselhetetlen rossz objekt, arányos mértékben szükség van arra, hogy a lehasadások után megmaradó ego rész (a centrális ego) létrehozson egy idealizált szülőképet, ami viszont nyilvánvalóan kompenzációs céllal pozitív irányba hangolja át a reális szülő képét. Az egységét veszített ego kapcsolatba kerül az internalizált objektokkal, kialakul egy belső dramatikus szituáció, és a gyermeki dependencia folytatódik a tudattalanban. A külvilággal kapcsolatot tartó személyiség emocionális alkata, munkamódja ennek a gyermeki dependenciának a szükségleti rendszerében gyökerezik. Bár az interperszonális viszonyrendszerben igyekszik a személyiség a legérettebb módon megnyilvánulni, a centrális ego által képviselt moralitás állandóan összeütközik és keveredik a tudattalانبól táplálkozó perzisztáló gyermeki függőség feltörő elemeivel. Ez a magatartás premorális aspektusa.

Kettős világ alakul ki az elfojtással meginduló ego-splitting nyomán: egy külső és egy belső világ létezik egyszerre. E két személyiség-szféra (a tudatos és a tudattalan) közötti interakció eredménye az, amit mint neurotikus nehézségeket élünk át. Fairbairnnél a belső világ olyan, melyben csak éretlen kapcsolati minták léteznek. Ez voltaképp folytatása vagy prolongálása a tudattalanban annak a szituációnak, amit a gyermek a szülőfigurákkal élt át. Az éretlen objektkapcsolatoknak ezen „beágyazottsága” következtében a személyiség kötődik, szinte le van horgonyozva a tudattalan emocionális szinten levő objektokra adott reakciókhoz, ugyanakkor

mindent megtesz, hogy tőle telhető módon érett kapcsolatokat alakítson ki a külső realitás objektjeivel. A gyermeki függőség elemei így ismételtelen megjelennek a külső valóságban, de most már mint externalizált vagy a társadalmi, társas szituációra szuperponált neurotikus működésmód. Egy másik lehetőség, hogy az egyén felfedezi azokat a helyzeteket, vagy mondhatnánk „rátapint” azokra a szituációkra, melyeket valamilyen módon korrespondeálónak érez emocionális értelemben a belső realitásával. Mindezek eredménye, hogy a gyermeki függőség szituációjában az elutasító bad objekt által reá mért szerepet újra eljátssza, tehát alárendelődik; vagy pedig ellenkezőleg: az autoritarianus légkör károsító szerepe abban fog megnyilvánulni, hogy ő lesz az, aki olyan szociális státuszt igyekszik elfoglalni, melyben szubmisszív egyének igényt tartanak az ő tekintélyuralmi viszonyulására. Fairbairn rendszerének lényeges eleme az a kapcsolati minta, amely anya és gyermeke között az ego-splitting előtt, tehát mindennemű ambivalencia és frusztráció előtt van. Ahhoz, hogy a gyermeki függőség elfojtásával keletkező elidegenülés lényegét megérthessük, idézzük fel a totális identifikáció állapotát. A gyermek szempontjából e helyzet spontán, kényszerből és gátlásoktól mentes, a mellről való szopáson alapuló aktív viszony, miközben az anya biztonságosan tartja karjaiban a gyermeket. E kapcsolat arra képes, amire egyetlen kapcsolat sem lesz többé képes, hogy rekonstruálja bizonyos mértékig a méh biztonságát, melyet a szülés krízise megzavart. Ez a maga nemében tökéletes kapcsolat magában foglalja az objekt birtoklását, a vele való teljes identifikációt. Azzal a szeretet-objekttel, amely a kielégülés forrása. E büntelen, zavaró tényezőktől mentes állapot az „Istennel való misztikus egységet” mintázza (GUNTROP, 1961, 361. o.), és rokon a freudi óceáni érzéssel. Olyan élmény ez, amely az anyával való egységbe és azonosságba ágyazottan „előképként” szolgál valamihez, ami a későbbiekben csak egy másik minőségben tapasztalható meg (BUBER, 1937). Az anya utáni vágy spirituális minőségbe transzformálódik és létrehozza az Istennel, az egyházzal való azonosság és egység érzését. Az elidegenülés lényege, hogy mindenki előbb vagy utóbb szakítani kénytelen a totális identifikáció állapotával (kiűzetik a Paradicsomból), és végigjárja útját a kapcsolatok átmeneti formáin át az érett függőség felé.

Mind a szocializációnak, mind a pszichoterápiának ugyanaz a célja: lehetőség szerint minél jobban megközelíteni a komplett formában csak teoretikusan meglevő állapotot, az érett dependenciát. A reális élet tényei csak közelítik e kapcsolat mintáját. A partnerek között egyenrangú viszony, kölcsönösség, spontaneitás van. A kapcsolat nem hordoz kényszerítő elemet, nincs erőfeszítés, hogy egyik fél alárendelje a másikat,

nincs bizalmatlanság és nincs motiváció a kapcsolat minőségének, jellegének megváltoztatására. E kapcsolat ezért pszichológiailag inherensen stabil. Az elidegenülés visszavétele (a hatékony pszichoterápia) nem más, mint a rossz objektetek által okozott hasadás újbóli integrációja a centrális egóba. Ezzel helyreáll az ego őseredeti egysége, de már differenciált self-ként működhet.

Ezen a ponton érthető meg teljesebb módon az, amit korábban Fairbairn szándékáról említettünk a morál krisztianizálásával kapcsolatban. A megelőző pszichológiai elméleti rendszerek a büntudat sajátos felfogásával kezelik a patológiát: ki kell küszöbölni a büntudatot, eliminálni kell a terápiában a lelkiismereti problémákat, ezzel a neurotikus zavarok oldódnak, és pszichés energiák szabadulnak fel. Fairbairn alapállása ellentétes: az egységes egótól (és egyben Istentől) való elidegenedésünk, a splitting annak következtében alakul ki, hogy az interperszonális kapcsolat szereplői nem kooperáltak a tőlük elvárható módon. Nem tartották abban a méderben a kapcsolatot, amelyben minimális hasadással (elméletileg splitting nélkül) folyt volna a szocializáció. Ilyen értelemben *bűnt* követtek el. A lényeg szempontjából mellékes, hogy a kapcsolatban részt vevő személyiség szándékát tekintve esetleg nem hibáztatható, hiszen tudattalanjában működő, perzisztáló infantil dependencia következtében funkcionál rossz objektként. A bűnt tudta nélkül és szándéka ellenére továbbadja azzal, hogy rossz objektként kapcsolati partnere egójában splitting-folyamatot indít el.

Az objektkapcsolati analízis feladata, hogy kötöttségéből felszabadítsa a rossz objektkez tartozó egó-részt, tehát rá kell mutatni az analízis során a rossz objektre. Ami ennél lényegesebb: fel kell tární, ki kell mondani, hogy *miért* és *mennyiben* volt az objekt rossz. Ha ez világossá válik, és ezzel egyidőben a terapeuta jó objektként modellt nyújt az érett, spontaneitáson, kölcsönösségen alapuló kapcsolatra, akkor reintegrálódik a lehasadt egó-rész. Ez a terápia tehát egyenesen arra irányul, hogy megkeresi, felkutatja a „bűnt”, abban az esetben is, ha mégoly fájdalmas is, hiszen ez alapvető feltétel a korrekcióhoz. Ezzel jut el az egyén oda, amit a Biblia nyomán Törvény utáni állapotnak nevezhetnénk...

A kézirat elfogadva: 1993. július

IRODALOM

- BÁLINT, M., 1935, *Critical notes on the theory of the pregenital organizations of the libido*, In: *Primary Love and Psycho-Analytic Technique*, London, Hogarth Press, 1952, 49—72.

- BÁLINT, M., 1937, *Early developmental States of the ego*, Primary object love, In: *Primary Love and Psycho-Analytic Technique*, London, Hogarth Press, 1952, 90—108.
- BÁLINT, M., 1956, Pleasure, Object and Libido, *British Journal of Medical Psychology*, Vol. 29, 162—167.
- BÁLINT, M., 1968, *The Basic Fault*, London, Tavistock, 22.
- BUBER, Martin, 1937, *I and Thou*, In: EDINBURGH, T. and T. CLARK, New York, Scribner, 24—26.
- FAIRBAIRN, W. R. D., 1940, *Schizoid Factors in the Personality*, In: *An Object-Relations Theory of the Personality*, Basic Books, New York, 26.
- FAIRBAIRN, W. R. D., 1943, *The Repression and the Return of Bad Objects*, (with special reference to the „war neuroses”) In: *An Object-Relations Theory of the Personality*, Basic Books, New York, 59—81.
- FAIRBAIRN, W. R. D., 1944, *Endopsychic Structure considered in Terms of Object-Relationships*, In: *An Object-Relations Theory of the Personality*, Basic Books, New York, 106—115.
- FAIRBAIRN, W. R. D., 1946, *Object-Relationship and Dynamic Structure*, In: *An Object-Relations theory of the Personality*, Basic Books, New York, 140—141.
- FAIRBAIRN, W. R. D., 1951, *A Synopsis of the Development of the Author's Views Regarding the Structure of the Personality*, In: *An Object-Relations Theory of the Personality*, New York, Basic Books, 162.
- FAIRBAIRN, W. R., 1952, *An Object-Relations Theory of the Personality*, Basic Books, New York, 72—74.
- FAIRBAIRN, W. R. D., 1954, Observations on the Nature of Hysterical States, *British Journal of Medical Psychology*, Vol. 27, 105—125.
- FREUD, S., 1905, *Three essays on the Theory of Sexuality*, 205.
- GREENBERG, Jay R. and MITCHELL A. STEPHEN, 1983, *Object Relations in Psychoanalytic Theory*, Harvard University Press, 94—95, 158—159.
- GUNTRIP, Harry, 1961, *Personality Structure and Human Interaction*, London, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 357—375.
- GUNTRIP, Harry, 1961, *Personality Structure and Human Interaction*, London, The Hogarth Press, 283.
- LAPLANCHE, J. and PONTALIS, J. B., 1980, *The Language of Psycho-Analysis*, London, The Hogarth Press, 278—279.
- RYCROFT, Charles, 1979, *A Critical Dictionary of Psychoanalysis*, Penguin Reference Books, 100—102.

ISTVÁN KAPÁS, SÁNDOR VERES

BEFORE LAW, AFTER LAW... FAIRBAIRN'S THEORY OF OBJECT RELATION FOR PERSONALITY

In the study, the authors try to interpret the theoretical results of William Ronald Dodds Fairbairn, a representative of the British school of object relations theory, from the view point of theology and psychology.

The authors note that Fairbairn's works include the postulate that: the human being cannot be reduced to biological and psychological dimensions. Some theoretical considerations formed by Fairbairn, connected with revised psychoanalysis, may be used for philosophical extension. In this way, using some scientific psychological consideration, we are able to argue that the metaphysical being is an inherent content of human knowledge and moral laws in interpersonal relationships.

Key words: object relation theory, theology, psychoanalysis, metaphysics.